

بررسی مسائل و مشکلات مدارس ابتدایی روستایی از بعد گوناگون در گلیایگان در سال تحصیلی ۸۱-۸۰^۱

سید کاظم سیادتی - زهرا حجاری

مقدمه:

کسی در داخل یک نظام آموزشی امکان توفیق یکسان داشته باشد. برخورداری یکسان یعنی برخورداری از کلاس درس، از برنامه‌های غیر مدرسه‌ای، از معلمان و امکانات کافی و هم‌چنین از بهبود محتوی و فرآیند آموزش و یادگیری و از سازمان خدمات آموزشی و مشارکت شاگردان و مردم محل در تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی و اداره‌ی خدمات آموزشی می‌باشد. بدون شک همگانی ساختن در آینده تحول خواهد یافت. اما تا برخوردار شدن همگان از آموزش و پرورش راه زیادی مانده است زیرا مردم روستاها که قسمت اعظم کشورهای در حال رشد را تشکیل می‌دهند، جز یک مدرسه نامناسب با تجهیزات ناقص چیز دیگری در اختیار ندارند. وضع محله‌های فقیرنشین شهرها نیز بهتر نیست و در برخی از کشورها کارگران مهاجر، عشایر، اقلیت‌های قومی و زبانی و پناهندگان، از امکانات آموزشی که در اختیار دیگران است، نمی‌توانند استفاده کنند (یونسکو، ۱۹۸۴، ص ۸۵).

آندرسون (۱۹۸۸) مسائل عمده مربوط به آموزش در مناطق روستایی را به شرح زیر مطرح می‌نماید: (سجادیه و دیگران، ۱۳۷۱ ص ۲۳۰)

مسئله‌ی اول: کمبود عمومی منابع شامل: معلم، مواد آموزشی، امکانات و تجهیزات

مسئله‌ی دوم: فقدان فرآیندهای تقویت آموزش در محیط روستا

مسئله‌ی سوم: به‌مسائل زبان و گویش‌های مختلف باز می‌گردد، زیرا برنامه‌ی تحصیلی که به‌زبان ملی ارائه می‌شود با زبان محلی متفاوت است.

مسئله‌ی بعدی: موضوع خانوار و نقش تولیدی کودکان در مناطق روستایی که با برنامه‌های زمانی مدرسه تلاقی دارد.

*- این پژوهش با هزینه سازمان آموزش و پرورش استان اصفهان انجام پذیرفته است.

آموزش و پرورش نسبت به فعالیت‌های دیگر اجتماعی در مقیاس جهانی از اولویت خاصی برخوردار است و دنیای امروز تربیت فرزند را از نیازهای اولیه‌ی زندگی می‌داند و کشورها برای پیشرفت خود تلاش می‌کنند از تمام استعداد‌های افراد، حتی استعداد‌های برجسته‌ای که ساکنین روستاها و جامعه‌های دور افتاده و کوچک می‌باشند نیز بهره‌مند شوند زیرا بی‌توجهی به آن‌ها باعث می‌شود که این استعدادها شناخته نشوند و در محدوده‌ی مکانی خود از بین بروند. مؤثرترین درمان این درد پر کردن شکاف موجود بین امکانات زندگی در شهر و مناطق روستایی است. هر چه زودتر باید جهت فراهم ساختن فرصت‌های متعادل تربیتی، بهداشتی، اقتصادی، و اجتماعی در شهر و روستا اقدام‌های مؤثر به‌عمل آید و فرصت رشد و بهره‌مند شدن از زندگی امروز را باید در مناطق کوچک نیز در اختیار مردم گذاشت.

آموزش و پرورش با توزیع متعادل امکانات می‌تواند زمینه‌ی رشد تمام اقشار جامعه را فراهم کند. شناخت تنگناهای مدارس ابتدایی روستایی در ابعاد گوناگون باعث می‌شود که در برنامه‌ریزی‌های آینده این کمبودها و مشکلات برطرف شود و ساکنان روستاها تصویر زنده‌ای از زندگی آینده فرزند خود داشته باشند و در تعلیم و تربیت آنان کمبودی را احساس نکنند و آموزش و پرورش نیز خدمات یکسانی به تمام کودکان جامعه داشته باشد، به‌ویژه در دوره‌ی ابتدایی که به‌عنوان زیربنای دوره‌های تحصیلی دیگر است.

بیان مسأله

در سال‌های اخیر ملت‌های جهان به این نتیجه رسیده‌اند که برخورداری یکسان همگان از آموزش و پرورش یعنی این که هر

مسأله‌ی آخر: مدارس ابتدایی ناقص، یعنی مدرسی که تمام پایه‌ها را ندارند. عنوان مشکلات آموزشی در منطقه روستایی می‌باشد.

تمام کسانی که با مسائل آموزش و پرورش کشور ارتباط دارند به این نکته‌ی اساسی و بدیهی آگاهی دارند که حل مشکلات و معضلات آموزش کشور به‌طور مستقیم به‌دوره ابتدایی بستگی دارد. دکتر حسن‌پاشا شریفی عمده‌ترین عوامل به‌وجود آورنده‌ی مشکلات تحصیلی در آموزش ابتدایی را به‌هفت دسته تقسیم‌بندی کرده است (رشد معلم، اردیبهشت ۷۰).

۱ - کتاب‌های درسی ۲ - وسایل آموزشی ۳ - فضای آموزشی ۴ - تربیت معلم ۵ - روش‌های آموزشی ۶ - ارزشیابی و امتحان ۷ - مدیریت آموزشی. در شهرستان گلپایگان نیز مدارس ابتدایی و به‌ویژه در روستاها مسائل و مشکلات خاص خود را دارند. پژوهش حاضر به‌بررسی مشکلات مدارس ابتدایی اختصاص دارد. ۴۷/۸ درصد مدارس ابتدایی شهرستان در روستاها واقع شده است. پژوهشگر برای شناسایی مسائل و مشکلات، یک بررسی اجمالی انجام داده و از گزارش‌های یک سال معلمان راهنما و صورت‌جلسه‌های گردهمایی مدیران که به‌مشکلات مدارس اشاره داشته‌اند استفاده کرده است و بعد از مطالعه‌ی اجمالی، مسائل مبتلا به مدارس ابتدایی روستایی شهرستان گلپایگان را به‌صورت زیر تقسیم‌بندی نموده است.

۱ - مسائل مربوط به عوامل آموزشی شامل: وسایل آموزشی موجود، مدرک و رشته تحصیلی معلمان، روش‌های تدریس معلمان ۲ - مسائل مربوط به عوامل تربیتی فرهنگی شامل: مراسم مذهبی، نشریات، امکانات ورزشی، میزان دسترسی به‌کانون‌های فرهنگی - هنری، جلسات آموزش خانواده ۳ - مسائل مربوط به امکانات مالی مدارس شامل: سرانه‌ی اختصاص یافته به‌مدارس، کمک‌های مردمی و...

۴ - مسائل مربوط به فضاها و تجهیزات شامل: فضای آموزشی و ورزشی، سرویس‌های بهداشتی، محوطه و وضعیت ایمنی - حفاظتی و تجهیزات

۵ - مسائل مربوط به شرایط کاری و امکانات رفاهی کارکنان شامل: ایاب و ذهاب و تسهیلات اختصاص یافته بابت خدمت در روستا

۶ - مسائل و مشکلات مربوط به خانواده‌ها شامل: سطح سواد والدین، اشتغال، تعداد فرزندان، وضع اقتصادی خانواده‌ها و میزان آگاهی و مشارکت والدین در امور آموزشی

اهداف پژوهش

- هدف کلی در این پژوهش شناسایی مسائل و مشکلات (نارسایی‌های) مدارس ابتدایی روستایی گلپایگان است و اهداف ویژه‌ی پژوهش عبارتند از:

۱ - تشخیص مسائل و مشکلات آموزشی موجود در مدارس ابتدایی روستایی

۲ - تشخیص مسائل و مشکلات مالی موجود در مدارس ابتدایی روستایی

۳ - تشخیص مسائل و مشکلات مربوط به فضاها و تجهیزات موجود در مدارس ابتدایی روستایی

۴ - تشخیص مسائل و مشکلات تربیتی و فرهنگی موجود در مدارس ابتدایی روستایی

۵ - تشخیص مسائل و مشکلات مربوط به شرایط کاری و رفاهی کارکنان مدارس ابتدایی روستایی

۶ - تشخیص مسائل و مشکلات مربوط به خانواده‌های شاگردان مدارس ابتدایی روستایی

سؤال‌های ویژه‌ی پژوهش:

۱ - آیا عناصر آموزشی موجود در مدارس ابتدایی روستایی گلپایگان وضعیت مناسبی دارد؟

۲ - آیا مدارس ابتدایی روستایی از نظر مالی وضعیت مناسبی دارد؟

۳ - آیا مدارس ابتدایی روستایی از نظر فضاها و تجهیزات وضعیت مناسبی دارد؟

۴ - آیا مدارس ابتدایی روستایی از نظر تربیتی و فرهنگی وضعیت مناسبی دارد؟

۵ - آیا کارکنان مدارس ابتدایی روستایی از نظر شرایط کار و امکانات رفاهی وضعیت مناسبی دارند؟

۶ - آیا خانواده‌های شاگردان مدارس ابتدایی روستایی از نظر امکانات اولیه‌ی کمک به‌فرزندان خود وضعیت مناسبی دارند؟

روش

در این تحقیق پژوهشگر به توصیف وقایع براساس اطلاعاتی که صرفاً جنبه وصفی دارد پرداخته است. بنابراین روش تحقیق توصیفی است، زیرا سعی شده تا آنچه را که هست بدون هیچگونه دخل و تصرفی گزارش داده و نتایج عینی از موقعیت مدارس ابتدایی روستایی به دست آوریم. کاربست روش پیمایشی در این تحقیق نیز به منظور توصیف نظرات جوامع آماری صورت پذیرفته است.

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از شاخص‌های آمار توصیفی فراوانی و میانگین، رسم نمودارها و جداول استفاده شده شاخص پراکنندگی و انحراف معیار در آمار استنباطی مورد استفاده قرار گرفته است. در ضمن به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از t تک گروه مستقل استفاده شده است.

جامعه آماری

۱ - کلیه مدارس ابتدایی روستایی گلپایگان در سال تحصیلی ۸۱-۸۰ که تعداد آن‌ها ۴۴ باب مدرسه با ۱۱۳ کلاس می‌باشد.

۲ - ۴۴ نفر از مدیران مدارس ابتدایی روستایی که همگی مدیران شاغل در این مدارس را شامل می‌شود.

۳ - کلیه آموزگاران مدارس ابتدایی روستایی که تعداد آنان ۷۹ نفر می‌باشد و ۳۰ نفر از آنان به عنوان جامعه‌ی نمونه انتخاب شده‌اند.

۴ - خانواده‌های شاگردان مدارس ابتدایی روستایی در گلپایگان که حدود ۱۵۳۰ خانوار برآورد شده است و ۵۰ خانواده (یک ولی از هر خانواده) نمونه‌ی منتخب در پژوهش بوده است.

ابزار جمع‌آوری اطلاعات

- فرم ارزیابی از عملکرد آموزگاران که در سه بخش مهارت‌های قبل از تدریس، حین تدریس و بعد از تدریس تنظیم شده و بر مقیاس درجه‌بندی لیکرت در ۳۲ سؤال از درجه ۱ تا ۵ با ضریب پایانی ۰/۹۶ طراحی شده است.

- پرسش‌نامه نظرخواهی از آموزگاران که دارای ۳۰ سؤال می‌باشد که ۲۷ سؤال آن براساس طبقه‌بندی لیکرت از درجات خیلی کم تا خیلی زیاد (از ۱ تا ۵) تنظیم شده و دو سؤال به صورت بلی، خیر و تعیین وضعیت و یک سؤال به صورت باز با ضریب پایانی ۰/۷۸ طراحی شده است.

- پرسش‌نامه نظرخواهی از مدیران مدارس ابتدایی روستایی که دارای ۲۷ سؤال چهار گزینه‌ای و یک سؤال باز پاسخ با ضریب پایانی ۰/۸۳ تنظیم شده است.

- فرم مصاحبه با والدین که ۱۱ سؤال آن راجع به وضعیت خانواده‌هاست و ۳۰ سؤال به صورت ۴ گزینه‌ای (هرگز، بندرت، گاهی، غالباً، همیشه) که به ترتیب از ۱ تا ۵ درجه‌بندی شده است و ۲ سؤال باز جهت اظهارنظر خانواده‌ها در نظر گرفته شده و این پرسش‌نامه با ضریب پایانی ۰/۹۰ تنظیم شده است.

- فرم مشاهده وضعیت فیزیکی فضاها و تجهیزات که این فرم دارای ۱۱ سؤال می‌باشد و هر سؤال وضعیت موارد مختلفی از فضاها و تجهیزات را می‌سنجد.

پرسش‌نامه‌ها و فرم‌های مذکور همگی محقق ساخته می‌باشند.

نتایج

وضعیت عوامل آموزشی

۱ - مدرک و رشته‌ی تحصیلی معلمان و مدیران در مدارس ابتدایی روستایی وضعیت مناسبی ندارد.

۲ - از نظر آموزگاران مختلط بودن، چندپایه بودن، کمبود وقت و مراجعه بی‌موقع اولیاء جزء مشکلات آموزشی محسوب می‌شود.

۳ - آگاه شدن از روش‌های جدید تدریس و موجود بودن منابع مطالعاتی و آگاهی شاگردان از مفاهیم سال قبل از نظر آموزگاران جزء مشکلات آموزشی محسوب نمی‌شود.

۴ - وسایل آموزشی و سمعی و بصری در مدارس ابتدایی روستایی وضعیت مناسبی ندارد.

۵ - عملکرد معلمان در مهارت‌های قبل و حین و بعد از تدریس مناسب است.

۶ - از نظر مدیران عملکرد آموزشی معلمان مناسب است.

وضعیت امکانات مالی: از نظر مدیران بودجه اختصاصی سرانه، مشارکت‌های مردمی، وجوه دریافتی از طریق شورای آموزش و پرورش، وجوه دریافتی حاصل از خدمات آموزشی (کلاس‌های تقویتی و فوق برنامه) برای مدارس ابتدایی روستایی بسیار ناچیز است و مدارس در تأمین نیازهای مالی با مشکل مواجه

هستند. بنابراین مدارس ابتدایی روستایی از نظر مالی وضعیت مناسبی ندارد.

وضعیت فضاها و تجهیزات

۱- از نظر جغرافیایی نیمی از مدارس وضعیت مناسبی ندارند ولی از نظر تعداد کلاس وضعیت مدارس مناسب می‌باشد.

۲- کلاس‌های مدارس ابتدایی روستایی از نظر نور، وضعیت کف کلاس و تناسب تعداد شاگردان با مساحت کلاس وضعیت مناسبی دارند ولی از نظر رنگ‌آمیزی وضعیت مناسبی ندارند.

۳- کف حیاط مدارس ابتدایی روستایی وضعیت مناسبی ندارند.

۴- از نظر ایمنی و حفاظتی مدارس ابتدایی روستایی وضعیت مناسبی ندارند.

۵- حدود نیمی از مدارس سرویس‌های بهداشتی مناسبی ندارند و اکثر آبخوری‌ها از وضعیت بهداشتی مناسبی برخوردار نیست.

۶- وضعیت ظاهری تخته سیاه و میز و نیمکت‌های مورد استفاده در مدارس ابتدایی روستایی مناسب نمی‌باشد.

وضعیت امکانات فرهنگی و تربیتی:

۱- اکثر مدارس ابتدایی روستایی نمازخانه و کتابخانه مجزا ندارند.

۲- کتاب‌های موجود از نظر تعداد مناسب ولی از نظر ظاهری و نیاز علمی شاگردان وضعیت مناسبی ندارند.

۳- بیشتر مدارس تجهیزات ورزشی مناسبی ندارند.

۴- امکانات کتابخانه‌ای روستاها بسیار کم و ناچیز است.

۵- از نظر آموزگاران مختلط بودن شاگردان دستیابی به اهداف

تربیتی را دچار مشکل می‌کند.

۶- مشکلات فرهنگی و تربیتی مدارس ابتدایی روستایی از

نظر مدیران این مدارس عبارتند از:

عدم امکانات برای برگزاری مراسم مذهبی و ایام الله‌ها، عدم دسترسی به کانون‌های فرهنگی - هنری، عدم استقبال اولیا از جلسات آموزش خانواده، عدم دسترسی به مراکز مشاوره برای برطرف کردن مشکلات رفتاری شاگردان، کمبود منابع مالی و مادی جهت برگزاری اردوهای علمی - تفریحی، عدم استقبال شاگردان به مطالعه مجلات رشد ویژه دانش‌آموز

وضعیت شرایط کاری و امکانات رفاهی کارکنان از نظر آموزگاران:

۱- سرویس ایاب و ذهاب به‌روستا باعث اتلاف وقت و خستگی می‌شود.

۲- تسهیلات پرداختی بابت خدمت در روستا برای هزینه‌های صرف شده کافی نیست.

۳- محل استراحت معلمان، و وضعیت آبدارخانه جهت نوشیدن چای و مواد خوراکی نامناسب است.

۴- کتاب‌های موجود در مدارس متناسب با نیاز علمی شاگردان نیست.

۵- مجلات تخصصی رشد و پیوند وضعیت خیلی خوبی دارد و همیشه در دسترس است.

۶- نداشتن امکانات رفاهی مثل: یخچال، آبگرم‌کن، آب سرد کن، تلفن، کولر و پنکه از مشکلات رفاهی کارکنان و دانش‌آموزان است.

وضعیت خانواده‌ها:

۱- خانواده‌ها از نظر تحصیلات وضعیت مناسبی ندارند.

۲- از نظر خانواده‌ها وضعیت درآمد ماهیانه مناسب نمی‌باشد و اکثراً بیمه درمانی ندارند.

۳- امکان استفاده از اطاق مجزا و اوقات فراغت برای شاگردان مدارس ابتدایی روستایی در حد بسیار کمی وجود دارد.

۴- انگیزه کتابخوانی در بین خانواده‌ها و فرزندان بسیار کم است.

۵- آگاهی دادن مدرسه به اولیا جهت اطلاع از نمرات تدریجی وضعیت مناسبی دارد.

۶- وضعیت اقتصادی خانواده‌ها در خرید لوازم التحریر برای فرزندان و استفاده از نیروی کاری آنان تأثیر سویی در پیشرفت تحصیلی فرزندان داشته است.

۷- از نظر مدیران و معلمان مراجعه بی‌موقع اولیا به مدرسه جزء مشکلات آموزشی محسوب می‌شود.

پیش‌نهادهای کاربردی:

۱- ارتقای سطح علمی معلمان در رشته‌ی تخصصی آموزش ابتدایی.

۲ - جمع‌آوری شاگردان و ایجاد مجتمع‌های آموزشی روستایی به صورت متمرکز برای این‌که مشکل مختلط بودن و چند پایه بودن برطرف گردد.

۳ - اختصاص درصدی از عوارض کارخانه‌ها و مراکز صنعتی شهر به مدارس روستایی جهت رفع مشکل مالی موجود به علت عدم توانایی جبران آن از سوی آموزش و پرورش منطقه

۴ - ایجاد کتابخانه سیار از طرف اداره‌ی آموزش و پرورش یا فرهنگ و ارشاد اسلامی در روستاها

۵ - اختصاص بودجه جهت احداث آبخوری‌های بهداشتی و بالا بردن سطح بهداشت سرویس‌های بهداشتی

۶ - پیش‌بینی سرویس‌های مجزا برای پسران و دختران در مدارس مختلط

۷ - برطرف کردن مشکل ایاب و ذهاب معلمان و ایجاد سرویس‌های اختصاصی و مشترک برای روستاهای که در یک مسیر قرار دارند.

۸ - اختصاص میز و نیمکت‌های مناسب و متناسب با سن شاگردان با کمک و همیاری مردم یا سایر مناطق

پیش‌نهادهایی برای تحقیقات آینده:

۱ - بررسی مسائل و مشکلات مدارس ابتدایی شهری گلباگان و مقایسه با نتایج این تحقیق

۲ - مقایسه امکانات آموزشی در مدارس ابتدایی روستایی و شهری گلباگان

۳ - بررسی تأثیر سواد والدین در پیشرفت تحصیلی شاگردان در دوره‌های سه‌گانه

۴ - بررسی و مطالعه راه‌های تشکیل مجتمع‌های آموزشی در روستاها در رابطه با پیشرفت تحصیلی آنان

۵ - بررسی راه‌های برطرف کردن مشکلات مالی مدارس به شیوه‌های مشارکتی

منابع

احمدیان، محمد، مقدمات تکنولوژی آموزشی، چاپ کارگری هفتم تیر، ۱۳۶۸
افضلی بروجنی، سید احمد، علل افت تحصیلی و چگونگی جلوگیری از آن و ایجاد انگیزش تحصیلی انتشارات افضل، بروجن، ۱۳۷۴
امیری، محمد علی (ترجمه از متن فرانسه) تفکر درباره تحولات آینده آموزش و

پرورش

بخشنده، فرهاد، رهنمود برگزاری مراسم صبحگاه در مدارس، انتشارات تربیت، تهران، ۱۳۷۱

بروس، جویس، مارشاول، شاورز، الگوهای جدید تدریس، ترجمه دکتر محمد رضا بهرنگی، انتشارات تابان، ۱۳۷۸

تفکر درباره تحولات آینده آموزش و پرورش، ترجمه محمد علی امیری (از متن فرانسه) انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تهران ۱۳۶۸

تکنولوژی آموزشی (رشد) شماره ۱، مهرماه ۱۳۸۰
توکلی، مهین، گشت و گذاری در مدارس ابتدایی ایران (آموزش ابتدایی از دیدگاه تحقیقات تربیتی) انتشارات مدرسه، تهران ۱۳۷۹

جان بست، روشهای تحقیق در علوم تربیتی و رفتاری ترجمه پاشا شریفی، حسن طالقانی، نرگس، انتشارات رشد تهران، ۱۳۷۹

حافظ نیا، محمد رضا، مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، سمت
حلم سرشت، پریش، دل پیشه، اسماعیل، بهداشت مدارس، چهر، ۱۳۷۷

دستورالعمل مالی مدارس، مصوب شورای عالی آموزش و پرورش، انتشارات مدرسه، ۱۳۷۹

رئوف ضیایی، رضا، برنامه ریزی، تدریس و اداره کلاسهای چندپایه، دوره کاردانی تربیت معلم ابتدایی و دانشسراهای تربیت معلم کد ۶۰۰۶، شرکت چاپ و نشر تهران، ۱۳۷۰

سادات، محمد علی، راهنمای پدران و مادران، جلد دوم شیوه برخورد با کودکان، انتشارات دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران ۱۳۷۶

عسکریان، مصطفی، سازمان و مدیریت آموزش و پرورش، انتشارات امیرکبیر، تهران ۱۳۶۶

مارلن، ای، لاکهید و آدریان ورسپور، توسعه کمی و بهبود کیفی آموزش ابتدایی در کشورهای در حال توسعه، ترجمه، سید جعفر سجاده، حسین محمد علیزاده هنجی، انتشارات مدرسه، تهران ۱۳۷۱.

مجله رشد معلم، شماره ۸، اردیبهشت ۱۳۷۰

مجموعه مقالات سمپوزیوم نقش آموزش ابتدایی و جایگاه مطلوب آن در جامعه، ناشر معاونت آموزش عمومی اداره کل آموزش و پرورش استان اصفهان واحد چاپ، اصفهان، ۱۳۷۴

معیری، محمد طاهر، مسائل آموزش و پرورش، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۱
ملکی، حسن، صلاحیتهای حرفه معلمی، انتشارات مدرسه، تهران ۱۳۷۶

نادری، عزت الله، سیف نراقی، مریم، روشهای تحقیق در علوم انسانی با تأکید بر علوم تربیتی انتشارات بدر ۱۳۶۳

نذیمی، محمد تقی، بروج، محمد حسین، آموزش و پرورش سه مقطع (ابتدایی، راهنمایی، متوسطه) انتشارات مهرداد، تهران ۱۳۷۷

نمابه پژوهشی آموزشی و پرورشی استان اصفهان، جلد اول، دبیرخانه شورای تحقیقات، اصفهان، ۱۳۸۰

نوید ادهم، مهدی، پیام مدرسه، انتشارات مدرسه تهران ۱۳۷۴

ون دین، دنوآلدی؟ مبانی پژوهش در علوم تربیتی، ترجمه نجفی زند، جعفر، نشر قوس، تهران ۱۳۷۴

ویژه‌نامه اولین همایش فناوری آموزشی و نمایشگاه وسایل و رسانه‌های آموزشی دست ساز معلمان و دانش‌آموزان، سازمان آموزش و پرورش استان اصفهان اردیبهشت ۱۳۸۱

یغما، عادل، کاربرد روشها و الگوهای تدریس، تهران: مدرسه، ۱۳۷۴